

مقدمه	۱۳
فصل اول: محیط زیست و سلامت انسان	۱۳
مقدمه	۱۳
۱-۱ تعریف محیط زیست و اهمیت آن	۱۴
۱-۲ سلامت انسان و ابعاد آن	۱۶
۱-۳ ارتباط بین محیط زیست و سلامت انسان	۱۹
۱-۴ نقش رفتارهای انسانی در مشکلات و چالش‌های زیست‌محیطی	۲۰
۱-۵ تعریف رفتارهای طرفدار محیط‌زیست	۲۱
۱-۵-۱ صرفه جویی در مصرف آب	۲۵
۱-۵-۲ پسماند و بازیافت	۲۷
۱-۵-۳ بهره‌وری انرژی	۲۸
۱-۵-۴ جا به جایی و حمل و نقل	۲۹
۱-۵-۵ محصولات دوستدار محیط	۳۰
۱-۶ فهرستی از رفتارهای طرفدار محیط‌زیست	۳۱
خلاصه فصل	۳۹
فصل دوم: تعیین‌کننده‌های رفتارهای طرفدار محیط زیست	۴۱
مقدمه	۴۱
۲-۱ سطح فردی	۴۱
۲-۱-۱ دانش زیست محیطی	۴۱
۲-۱-۲ نگرش زیست محیطی	۴۳
۲-۱-۳ هنجار شخصی	۴۴

۴۴.....	۲-۱-۴ احساس
۴۵.....	۲-۱-۵ عادت
۴۵.....	۲-۱-۶ حس ضرورت
۴۵.....	۲-۱-۷ مسئولیت‌پذیری
۴۶.....	۲-۱-۸ شخصیت
۴۶.....	۲-۱-۹ ویژگی جمعیت‌شناختی
۴۷.....	۲-۱-۹-۱ جنسیت
۴۷.....	۲-۱-۹-۲ سن
۴۸.....	۲-۱-۹-۳ تحصیلات و درآمد
۴۹.....	۲-۲ سطح بین فردی
۴۹.....	۲-۲-۱ هنجار اجتماعی
۵۰.....	۲-۲-۲ هنجار ذهنی
۵۰.....	۲-۳ سطح سازمانی
۵۰.....	۲-۳-۱ آموزش و پرورش
۵۱.....	۲-۳-۲ سیاست‌های محیط‌زیستی در محیط کار
۵۱.....	۲-۴ سطح اجتماعی
۵۱.....	۲-۴-۱ تأثیر فرهنگ بر رفتارهای زیست‌محیطی
۵۲.....	۲-۴-۲ تأثیر رسانه‌ها و شبکه‌های اجتماعی
۵۲.....	۲-۴-۳ توازن مزایا و هزینه
۵۳.....	۲-۵ سطح محیطی
۵۴.....	۲-۶ سطح سیاسی
۵۴.....	۲-۶-۱ سیاست‌گذاری عمومی و تنظیم قوانین محیط‌زیستی
۵۴.....	۲-۶-۲ سیاست‌های تشویقی و مشوق‌های مالی
۵۵.....	۲-۶-۳ توافقات و تعهدات بین‌المللی
۵۵.....	۲-۶-۴ سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های پایدار
۵۶.....	خلاصه فصل
۵۷.....	فصل سوم: مدل‌های رفتاری برای آموزش رفتارهای طرفدار محیط‌زیست
۵۷.....	مقدمه
۵۸.....	۳-۱ مدل‌های رفتاری
۵۸.....	۳-۱-۱ مدل اکولوژیک

۳-۱-۲ الگوی مراحل تغییر	۵۹
۳-۱-۳ تئوری انگیزش محافظت	۶۰
۳-۱-۴ تئوری رفتار برنامه‌ریزی‌شده	۶۲
۳-۱-۵ نظریه یادگیری	۶۳
۳-۱-۶ تئوری شناختی اجتماعی	۶۴
۳-۱-۷ نظریه هویت اجتماعی	۶۶
۳-۲ مدل‌های رفتار نوع‌دوستانه	۶۷
۳-۲-۱ مدل فعال‌سازی هنجار	۶۷
۳-۲-۲ مدل تصمیم‌گیری هنجاری	۶۸
۳-۳ مدل ارزش-باور-هنجار	۶۹
۳-۴ مدل انگیزه-فرصت-توانایی	۷۱
۳-۵ مدل دو مرحله‌ای	۷۲
خلاصه فصل	۷۳
فصل چهارم	۷۵
سنجش رفتارهای طرفدار محیط زیست	۷۵
مقدمه	۷۵
۴-۱ تهیه پرسشنامه	۷۶
۴-۲ مقیاس	۷۸
۴-۲-۱ تکنیک‌های مقیاس‌بندی	۷۸
۴-۲-۲ مقیاس‌های نگرش زیست‌محیطی	۷۹
۴-۲-۳ سایر عوامل روانی	۸۲
۴-۲-۴ شخصیت	۸۲
۴-۲-۴-۱ نظریه فرهنگی	۸۳
۴-۲-۴-۲ کانون کنترل عمومی/ محیطی	۸۳
۴-۳ عبارت‌بندی	۸۴
۴-۳-۱ اصول عبارت‌بندی مؤثر	۸۴
۴-۳-۲ اجتناب از اصطلاحات فنی	۸۴
۴-۳-۳ پرهیز از تعاریف مبهم	۸۵
۴-۳-۴ اجتناب از سوالات دوجبهی	۸۵
۴-۳-۵ ملاحظات مربوط به اثر انتقال	۸۵

۴-۴	روش‌های اصلی برای نظرسنجی	۸۵
۴-۵	تجزیه و تحلیل	۸۸
۴-۵-۱	بررسی اولیه	۸۹
۴-۵-۱-۱	مقایسه بین دو گروه	۸۹
۴-۵-۱-۲	مقایسه بین سه یا چند گروه	۹۰
۴-۵-۱-۳	همبستگی‌ها و رگرسیون‌ها	۹۰
۴-۵-۱-۴	نحوه مدیریت داده‌های به‌دست‌آمده از مقیاس‌ها	۹۰
۴-۵-۱-۵	تفاوت بین تحلیل عاملی و تحلیل مؤلفه‌های اصلی	۹۰
۴-۵-۱-۶	تحلیل مسیر و مدل‌سازی معادلات ساختاری	۹۱
۴-۶	پرسشنامه محقق ساخته	۹۱
	خلاصه فصل	۱۰۲
	فصل پنجم	۱۰۳
	آموزش عملی رفتارهای طرفدار محیط زیست	۱۰۳
	مقدمه	۱۰۳
۵-۱	طراحی منظم آموزشی	۱۰۴
۵-۱-۱	انواع اهداف	۱۰۵
۵-۱-۲	شرایط	۱۰۵
۵-۱-۳	تعیین منابع	۱۰۷
۵-۱-۴	بازده	۱۰۸
۵-۲	روش‌های آموزشی جهت تسهیل سازه‌های مدل‌های تغییر رفتار	۱۰۹
۵-۲-۱	معیارهای انتخاب روش‌های آموزشی	۱۰۹
۵-۲-۲	روش‌های آموزشی	۱۱۰
۵-۲-۳	ارزیابی اثربخشی روش‌های آموزشی	۱۱۳
۵-۳	آموزش زیست محیطی	۱۱۶
۵-۳-۱	چشم‌انداز آینده آموزش زیست محیطی	۱۱۸
۵-۳-۲	راهنمای آموزش زیست محیطی	۱۱۹
۵-۳-۳	روش آموزش رفتار طرفدار محیط زیست	۱۲۰
۵-۳-۴	چالش برای آموزش زیست محیطی	۱۲۱
۵-۳-۵	تاریخچه و اهمیت آموزش زیست محیطی	۱۲۲
۵-۳-۶	برنامه‌ریزی برای آموزش زیست محیطی	۱۲۳

۵-۳-۷	کل‌نگری در آموزش زیست محیطی.....	۱۲۴
۵-۳-۸	تغییر در دانش، نگرش و رفتار زیست محیطی.....	۱۲۵
۵-۳-۹	موانع آموزش زیست محیطی.....	۱۲۷
۵-۳-۱۰	منابع اطلاعات زیست محیطی دانش‌آموزان.....	۱۲۷
۵-۴	تجارب برخی کشورها.....	۱۲۸
۵-۴-۱	فنلاند.....	۱۲۸
۵-۴-۲	بریتانیا.....	۱۳۰
۵-۴-۳	نیوزیلند.....	۱۳۱
۵-۴-۴	اتریش.....	۱۳۲
۵-۵	برنامه پرچم کیفیت هوا.....	۱۳۳
	خلاصه فصل.....	۱۳۴
	فصل ششم: سواد زیست محیطی.....	۱۳۵
	مقدمه.....	۱۳۵
۶-۱	تعریف سواد زیست محیطی.....	۱۳۵
۶-۲	اجزای سواد زیست محیطی.....	۱۳۶
۶-۲-۱	احساس.....	۱۳۶
۶-۲-۲	دانش اکولوژیکی.....	۱۳۶
۶-۲-۳	دانش اجتماعی-سیاسی.....	۱۳۷
۶-۲-۴	دانش مسائل زیست محیطی.....	۱۳۷
۶-۲-۵	مهارت‌های شناختی.....	۱۳۷
۶-۲-۶	رفتارهای مسئولانه زیست محیطی.....	۱۳۷
۶-۳-۷	عوامل تعیین‌کننده اضافی رفتار زیست محیطی مسئولانه.....	۱۳۸
۶-۴	اهمیت سواد محیط زیستی در حل مسائل زیست محیطی.....	۱۳۸
۶-۵	موانع در تحقق سواد زیست محیطی.....	۱۳۸
	خلاصه فصل.....	۱۳۹
	فصل هفتم: اخلاق زیست محیطی.....	۱۴۱
	مقدمه.....	۱۴۱
۷-۱	اخلاق زیست محیطی.....	۱۴۲
۷-۲	درک ارزش در اخلاق زیست محیطی.....	۱۴۲
۷-۲-۱	تفسیرهای ارزش ذاتی.....	۱۴۲

۱۴۳.....	۷-۲-۲ ارزش ذاتی به‌عنوان وضعیت اخلاقی.....
۱۴۴.....	۷-۳ ارزش‌های انسانی در اخلاق زیست‌محیطی.....
۱۴۴.....	۷-۳-۱ ایده انسان‌محوری.....
۱۴۵.....	۷-۴ عدالت زیست‌محیطی و پایداری.....
۱۴۵.....	۷-۴-۱ عدالت توزیعی.....
۱۴۶.....	۷-۴-۲ عدالت مشارکتی.....
۱۴۶.....	۷-۵ عدالت جهانی و بین‌نسلی.....
۱۴۶.....	۷-۵-۱ عدالت جهانی.....
۱۴۶.....	۷-۵-۲ عدالت بین‌نسلی.....
۱۴۶.....	۷-۵-۳ پایداری.....
۱۴۷.....	۷-۶ اصول اخلاقی زیست محیطی از منظر اسلام.....
۱۴۷.....	۷-۶-۱ اصل لاضرر در محیط زیست.....
۱۴۷.....	۷-۶-۲ اصل دعوت به حفاظت از محیط زیست.....
۱۴۷.....	۷-۶-۳ اصل مصرف بهینه.....
۱۴۸.....	۷-۶-۴ اصل بهداشت محیط.....
۱۴۸.....	۷-۶-۵ اصل بهداشت آب.....
۱۴۸.....	۷-۶-۶ اصل بهداشت هوا.....
۱۴۸.....	خلاصه فصل.....
۱۴۹.....	منابع.....
۱۶۵.....	نمایه.....
۱۶۹.....	واژگان کلیدی.....

امروزه محیط زیست به عنوان یکی از مهم‌ترین تعیین‌کننده‌های سلامت و بهزیستی که بر زندگی بشر در ابعاد گوناگون تأثیر می‌گذارد بیش از هر زمان دیگری مورد توجه قرار گرفته است. سلامت انسان نه تنها در بعد جسمانی بلکه در ابعاد روانی، عاطفی، اجتماعی و حتی معنوی از شرایط محیط‌های پیرامونی تأثیر می‌پذیرد. از طرف دیگر، شواهد تجربی و تاریخی نقش کلیدی رفتار و عملکرد انسان را در ساخت، بهبود و یا برعکس در تغییر، تخریب و نابسامانی محیط زیست خود آشکارا نشان می‌دهند. بنابراین درک عمیق‌تر از چالش‌ها و فرصت‌های پیش‌روی انسان در تعامل با محیط زیست امری ضروری به نظر می‌رسد.

کتابی که پیش روی شماست به منظور بررسی و تحلیل رفتارهای طرفدار محیط زیست نگارش شده است. ما در این کتاب تلاش کرده‌ایم تا با استفاده از مدل‌های رفتاری و رویکردهای علمی ارتباط پیچیده‌ای که میان رفتارهای انسان و تأثیرات آن‌ها بر محیط زیست وجود دارد به زبانی ساده و کاربردی تبیین کنیم. این کتاب به‌ویژه برای پژوهشگران، دانشجویان و افرادی که به دنبال شناخت بیشتر عوامل تعیین‌کننده رفتارهای طرفدار محیط زیست هستند مفید خواهد بود.

در فصل اول کتاب به تعریف محیط زیست و سلامت انسان و اهمیت آن‌ها پرداخته‌ایم. همچنین ارتباط میان این دو عامل و تأثیر رفتارهای انسانی در ایجاد چالش‌های زیست‌محیطی و آسیب به سلامت انسان‌ها بررسی شده است. از این رو فصل اول به شناخت رفتارهای طرفدار محیط‌زیست اختصاص یافته و راهکارهایی نظیر صرفه‌جویی در مصرف آب، بازیافت زباله، بهینه‌سازی مصرف انرژی و استفاده از محصولات دوستدار محیط‌زیست مطرح شده است.

در فصل دوم به بررسی عوامل مختلفی که بر رفتارهای طرفدار محیط‌زیست تأثیر می‌گذارند پرداخته‌ایم. این عوامل شامل فاکتورهای روانشناختی، اجتماعی-جمعیتی، ساختاری و محیطی هستند که به شکل متقابل می‌توانند بر نگرش‌ها و اعمال فردی در قبال محیط زیست اثر بگذارند.

فصل سوم به معرفی و شرح چارچوب‌های نظری (نظریه‌ها یا الگوها) رایج در تبیین و تحلیل رفتار اختصاص یافته است. این چارچوب‌های نظری ابزارهایی هستند که می‌توانند در شناخت، تحلیل و شناسایی تعیین‌کننده‌های رفتار به کار می‌روند. علاوه بر این، نظریه‌ها و الگوهای رفتار، طراحی، اجرا و ارزشیابی مداخلات برای ارتقای رفتارهای طرفدار محیط زیست (شامل آموزش و بهبود شرایط محیطی) را راهنمایی می‌کنند.

فصل چهارم کتاب به سنجش رفتارهای محیط‌زیستی و روش‌های ارزیابی آن‌ها پرداخته است. این سنجش‌ها به عنوان گام آغازین برای نیازسنجی همچنین مبنای مقایسه برای ارزشیابی تأثیر مداخلات بر پیامدهای مورد انتظار پس از مداخله اهمیت دارند. ابزارهایی مانند پرسشنامه‌ها و مقیاس‌های روانی در این بخش معرفی شده‌اند که برای

اندازه‌گیری تغییرات در نگرش و رفتارهای زیست‌محیطی افراد کاربرد دارند.

در فصل پنجم به روش‌شناسی آموزشی برای ترویج رفتارهای طرفدار محیط‌زیست اختصاص یافته است. این فصل راهکارهایی را برای طراحی برنامه‌های آموزشی و انتخاب روش‌های مؤثر در ارتقای آگاهی و تغییر رفتارها پیشنهاد می‌دهد. آموزش زیست محیطی نه تنها باید به افزایش دانش منجر شود بلکه باید رفتارها و عادات زیست‌محیطی را نیز تغییر دهد تا اثرات ملموسی در سطح جامعه ایجاد شود.

فصل‌های ششم و هفتم کتاب به موضوعات سواد زیست‌محیطی و اخلاق زیست‌محیطی اختصاص یافته است. در این فصل‌ها اهمیت آگاهی از مسائل زیست محیطی و درک مسئولیت‌های اخلاقی در قبال حفاظت از محیط زیست و پایداری منابع طبیعی مورد بررسی قرار گرفته است. به طور خاص، در فصل هفتم، اصول اخلاقی زیست‌محیطی از منظر اسلام و سایر نظام‌های اخلاقی مورد تحلیل قرار گرفته‌اند.

تلاش ما در نگارش این کتاب بر آن بوده است تا با گردآوری آخرین دستاوردهای علمی منبعی جامع و مفید برای محققان و علاقه‌مندان فراهم آوریم. این کتاب می‌تواند به عنوان یک منبع علمی در آموزش و پرورش (به ویژه برای دانش آموزان دوره دوم متوسطه) و آموزش عالی شامل دانشجویان و محققان در زمینه محیط زیست مورد استفاده قرار گیرد. همچنین بخش‌های زیادی از محتوای کتاب برای علم‌جویان در سطح جامعه و آنها که می‌خواهند در زندگی روزمره خود تغییرات مثبتی در راستای حفاظت از محیط زیست ایجاد کنند نیز مفید خواهد بود. در پایان امیدواریم که این اثر گامی کوچک در راستای افزایش دانش علمی و ترویج رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی باشد و بتواند نقش مهمی در مقابله با چالش‌های زیست‌محیطی جهان امروز ایفا کند.

مؤلفین

زمستان ۱۴۰۴

فصل اول

محیط زیست و سلامت انسان

مقدمه

محیط زیست به عنوان بستر اصلی زندگی انسان و سایر موجودات زنده تأثیر شگرفی بر سلامت و کیفیت زندگی ما دارد. سلامت انسان و محیط زیست دو مفهوم جدانشدنی هستند که ارتباط تنگاتنگی با یکدیگر دارند. از یک سو، محیط زیست به عنوان منبع اصلی آب، هوا، غذا و منابع طبیعی پایه گذار شرایط لازم برای بقای انسان هاست. از سوی دیگر تغییرات زیست محیطی از جمله آلودگی ها و تغییرات اقلیمی تهدیدهای بزرگی برای سلامت و رفاه انسان به همراه دارند.

در این فصل به بررسی اهمیت محیط زیست و تأثیر آن بر سلامت انسان پرداخته می شود. سپس به جنبه های مختلف سلامت انسان از جمله سلامت جسمانی، روانی و اجتماعی خواهیم پرداخت. در ادامه تأثیرات مستقیم و غیرمستقیم تغییرات زیست محیطی بر سلامت انسان مورد بحث قرار خواهد گرفت. از طرف دیگر، رفتارهای انسانی نقش مهمی در چالش های محیط زیستی دارند؛ رفتارهایی که گاهی منجر به تخریب محیط زیست می شوند؛ اما در عین حال انسان ها می توانند با تغییر و اصلاح رفتارهای خود به حفاظت و بهبود وضعیت محیط زیست کمک کنند. در این راستا مفهوم رفتارهای طرفدار محیط زیست معرفی می شود که به رفتارهایی اشاره دارد که موجب کاهش فشارهای زیست محیطی و بهبود کیفیت محیط زیست می گردند. از جمله رفتارهای مهمی که در این زمینه بررسی می شوند عبارت است از صرفه جویی در مصرف آب، کاهش تولید زباله و بازیافت، افزایش بهره وری انرژی، تغییر در الگوهای جابه جایی و حمل و نقل و استفاده از محصولات دوستدار محیط زیست هستند. این رفتارها می توانند به طور قابل توجهی اثرات منفی فعالیت های انسانی بر محیط زیست را کاهش دهند و سلامت انسان را در طولانی مدت بهبود بخشند. در پایان این فصل به معرفی و ارائه فهرستی از رفتارهای طرفدار محیط زیست پرداخته می شود که می تواند به عنوان راهنمایی برای بهبود وضعیت کنونی و حرکت به سوی آینده ای پایدار و سالم مورد استفاده قرار گیرد.

۱- تعریف محیط زیست^۱ و اهمیت آن

محیط زیست مجموعه‌ای از عوامل طبیعی و مصنوعی است که زندگی موجودات زنده را احاطه کرده و بر آنها تأثیر می‌گذارد. این شامل هوا، آب، خاک، گیاهان، جانوران و همچنین فضاهای شهری و روستایی می‌شود. محیط زیست برای حفظ تنوع زیستی و پایداری زیست‌بوم‌ها^۲ (اکوسیستم‌ها) اهمیت بسزایی دارد زیرا هر گونه تغییری در این نظام‌ها می‌تواند پیامدهای جبران‌ناپذیری برای زندگی انسان و سایر موجودات زنده داشته باشد (۱).

آب یکی از مهم‌ترین عناصر محیط زیست است که حیات موجودات زنده وابسته به آن است. دریاها، رودخانه‌ها، دریاچه‌ها و آب‌های زیرزمینی منابع آبی را تشکیل می‌دهند که برای تأمین نیازهای آبی موجودات زنده ضروری هستند. کیفیت و کمیت آب تأثیر مستقیمی بر سلامت زیست‌بوم‌ها دارد. آلوده شدن منابع آبی می‌تواند منجر به کاهش تنوع زیستی و ایجاد بیماری‌ها در بین موجودات زنده شود (۲).

هوا نیز یکی از عوامل کلیدی محیط زیست است. کیفیت هوا بر سلامت انسان‌ها و دیگر موجودات زنده تأثیر می‌گذارد. آلودگی هوا ناشی از فعالیت‌های صنعتی و حمل‌ونقل می‌تواند به مشکلات تنفسی، بیماری‌های قلبی و سایر مشکلات بهداشتی منجر شود. همچنین تغییرات آب و هوایی که به دلیل افزایش گازهای گلخانه‌ای ایجاد می‌شود می‌تواند اثرات مخربی بر زیست‌بوم و موجودات زنده داشته باشد (۳).

خاک به عنوان بستری برای رشد گیاهان و تأمین منابع غذایی برای انسان‌ها و جانوران نقش حیاتی دارد. کیفیت خاک تأثیر مستقیمی بر توانایی تولید محصولات کشاورزی و در نتیجه امنیت غذایی دارد. فرسایش خاک، آلودگی آن به مواد شیمیایی و تغییرات ناشی از فعالیت‌های انسانی مانند کشاورزی ناپایدار می‌تواند منجر به کاهش بهره‌وری زمین و تخریب زیست‌بوم‌های طبیعی شود (۴، ۵).

تنوع زیستی^۳ که شامل تمام گونه‌های گیاهی و جانوری است یکی از ویژگی‌های مهم محیط زیست است. این تنوع به پایداری زیست‌بوم‌ها کمک می‌کند و موجب افزایش مقاومت آن‌ها در برابر تغییرات محیطی و بحران‌ها می‌شود. از دست دادن تنوع زیستی می‌تواند به کاهش کارایی زیست‌بوم‌ها و افزایش خطر نابودی گونه‌ها منجر شود (۶).

1. Environment
2. Ecosystem
3. Biodiversity

از سوی دیگر محیط زیست تأثیر مستقیمی بر اقتصاد و رفاه اجتماعی دارد. بسیاری از صنایع و فعالیت‌های اقتصادی وابسته به منابع طبیعی مانند جنگل‌ها، معادن و منابع آب هستند. تخریب محیط زیست می‌تواند منجر به کاهش منابع طبیعی و افزایش هزینه‌های اقتصادی برای جایگزینی و ترمیم این منابع شود (۷).

در نهایت اهمیت محیط زیست به دلیل تأثیرات بلندمدت آن بر نسل‌های آینده نیز قابل توجه است. حفاظت از محیط زیست به معنای حفظ منابع و شرایط زندگی برای نسل‌های آینده است. هرگونه کوتاهی در این زمینه می‌تواند مشکلات و چالش‌های جدی برای نسل‌های بعدی ایجاد کند. از این رو آموزش و آگاهی‌بخشی در زمینه اهمیت محیط زیست و روش‌های حفاظت از آن برای حفظ این سرمایه گران‌بها بسیار ضروری است.